

מצוות צריכות כוונה - פתיחה

א. נפתח את לימודנו בעולם הכוונה במצוות במפגש ראשוני עם סוגיית הגמ' (ראש השנה כח.):
שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה - יצא. כפאו מאן? אילימא כפאו שד (איבד זמנית את צלילות דעתו ונהפך לשוטה) - והתניא: עתים חלים עתים שוטה, כשהוא חלים - הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה - הרי הוא כשוטה לכל דבריו (ואין יכול להיות א"כ שיצא ידי חובה באכילה בהיותו שוטה?) - אמר רב אשי: שכפאוהו פרסיים (שכפו אותו גויים לתקוע ולא תקע לשם מצוה ובכל זאת יצא). אמר רבא, זאת אומרת: התוקע לשיר - יצא (נלמד מכך שאדם שתוקע ללא כוונה יצא, כשם שאותו אדם שכפאוהו פרסים לתקוע יצא למרות שלא התכוון). פשיטא, היינו הרך? - מהו דתימא: התם (במצה) אכול מצה אמר רחמנא והא אכל (ולכן יצא גם כאשר לא התכוון) אבל הכא (בתקיעת שופר) - זכרון תרועה כתיב, והאי (שתקע לשיר בלבד) מתעסק בעלמא הוא (ואין כאן זכרון תרועה), קא משמע לן. אלמא קסבר רבא: מצות אין צריכות כוונה.

מה הייתה כוונת שמואל לפי רב אשי? מה החידוש בדבריו? מה רבא הסיק מכך? מה הייתה הסברה שלא לומר כך ולא להסיק זאת?

רבא למד מדבריו שאדם שתוקע בשופר כדי לנגן ולא כדי לקיים מצוה יצא. לדעתו מצוות אין צריכות כוונה, ולכן גם אדם שתוקע בשופר סתם כך, 'לשיר', יצא.
הגמ' מביאה בהמשך את דברי רבי זירא (שם):
אמר ליה רבי זירא לשמעיה (לשמשו): איכוון ותקע לי (תכוון להוציא אותי). אלמא קסבר: משמיע בעי כוונה. מיתיבי: היה עובר אחורי בית הכנסת, או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת, ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כוון לבו - יצא, ואם לאו - לא יצא. וכי כוון לבו מאי הוי? היאך (התוקע) לא קא מיכוון אדעתא דידיה (ומדוע יצא אם על המשמיע להתכוון להוציא את השומע)? הכא בשליח ציבור עסקינן, דדעתיה אכוליה עלמא... תנאי היא, דתניא: שומע - שומע לעצמו, ומשמיע - משמיע לפי דרכו (ואפילו כאשר המשמיע לא התכוון להוציא את השומע יצא אם התכוון) אמר רבי יוסי: במה דברים אמורים - בשליח צבור (שמתכוון בכל מקרה להוציא את כל מי ששומע), אבל ביחיד - לא יצא, עד שיתכוין שומע ומשמיע.

חשוב: רבי זירא שסבור שעל המשמיע להתכוון להוציא את השומע חולק על דברי רבא שאדם שתוקע כדי לנגן יוצא?

נראה שכן ושרבי זירא חולק על רבא: אם הוא דורש שהמשמיע יתכוון להוציא את השומע, ודאי שהוא יסבור שעל התוקע להתכוון לשם מצוה ושתוקע כדי לנגן לא יצא.
ואכן, כך הבינו רוב רבותינו הראשונים, למשל הרא"ש שכתב (ר"ה ג, יא):
שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא. אמר רבה זאת אומרת התוקע לשיר יצא דמצות אין צריכות כוונה. אמר ליה ר' זירא לשמעיה איכוין ותקע לי אלמא קסבר משמיע נמי בעי כוונה. רב אלפס ז"ל לא הביא דברי רבה אלא רק דברי ר' זירא משום דסבירא ליה דהכי

הלכתא, אף על גב דרבה ורבא והנך דשלחו לאבוה דשמואל סברי דמצות אינן צריכות כוונה הלכתא כר' זירא.

אמנם, בעל המאור הביא גישה אחרת (ראש השנה דף ז. בדפי הרי"ף): ויש שסבורים לומר דלא פליגא דרבי זירא על דרבא דלא אמר רבי זירא איכוין ותקע לי למצוה אלא שצריך כונה לשמוע ולהשמיע לשום תקיעת שופר כל דהו אפילו שלא לשום מצוה, ולעולם כוונת מצוה לא בעינן אבל בעינן כוונה לשמוע ולהשמיע.

מה סבור רבי זירא לדרך זו? חשוב: כיצד יתכן לומר שהוא לא דורש שהתוקע יתכוון לשם מצוה אם הוא דורש שהמשמיע יתכוון להשמיע לשומע? הדברים מובנים לך?

בעל המאור הקשה על הדברים (שם):

וה"ר שלמה ז"ל כתב בפירושו איכוין ותקע לי להוציאני ידי חובתו, ומדבריו למדנו דרבי זירא פליג על דרבא, וכן נראין הדברים שאילו לא היה ר' זירא מחמיר בכוונת המצוה על מה היה מחמיר כ"כ בכוונת המשמיע לשומע יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא והלא דין הוא שתהא כוונת המצוה יותר חמורה מכוונת המשמיע לשומע.

מהי קושיית בעל המאור?

איך יתכן שרבי זירא לא ידרוש כוונה לשם מצוה וידרוש שהמשמיע יתכוון להשמיע לשומע, 'והלא דין הוא שתהא כוונת המצוה יותר חמורה מכוונת המשמיע לשומע'!

ב. ננסה להתבונן בסברת עמדת 'מצוות צריכות כונה' (מצ"כ). נעלה מספר שאלות עקרוניות שבחלקן נעסוק כבר בדף זה, ולחלקן נשוב ושוב בהמשך הדרך: מהי אותה 'כוונה' הנצרכת לדעתם? מדוע היא נדרשת? מהו המקור לצורך בה?

כדי להיטיב להבין את השאלות נציע שתי תשובות אפשריות לחלקן:

(1) הדרישה לכוונה היא דרישה למעורבות תודעת האדם, שכלו וליבו, בקיום המצוה. היא אי נכונות להסתפק בעבודה גופנית בלבד, בלא מעורבות לב האדם.

(2) הדרישה לכוונה היא התבוננות על פעולה שמטרתה אינה עשיית מצוה, 'תקיעה לשיר', וקביעה: פעולה זו אינה מצוה, מעשה שכזה איננו 'מעשה מצוה'.

ההבדל בין שתי האפשרויות מובן לך?

נתבונן בדברי רבותינו האחרונים בשאלת מקור הצורך בכוונה, ונקווה שהדברים יהיו בהירים יותר: **הלבוש, ר' מרדכי יפה**, כתב (אור"ח ס, ט, ד):

קיי"ל דמצות צריכות כוונה, כדילפינן מקרא לקמן סימן תקפ"ט סעיף ח' עיין שם, כלומר כשיעשה המצוה צריך שיכוין לצאת בעשיית אותה מצוה.

הלבוש אמנם מפנה לסימן תקפ"ט אך הדברים אינם נמצאים בספרים שלפנינו. **ר' יוסף תאומים, הפרי מגדים**, כותב על כך (א"א ס, ס"ק ג):

ועיין לבוש [כאן סעיף ד] כתב דמקראי יליף מצות צריכות כוונה, ובסימן תקפ"ט לא ביאר זה. והנה כעת לא מצאתיו אי מן התורה מצות דאורייתא צריך כוונה או מדרבנן הוא. הפמ"ג מסתפק אפוא האם דין זה הוא מהתורה או מדרבנן. **הבני יששכר, ר' צבי מדינוב**, דן בשאלה זו בהקדמתו לספר דרך פקודיך: אבל בלבוש סימן ס' [סעיף ד'] משמע דמקרא יליף הכוונה, הגם שלא ביאר מקום המקרא ובישר לנו להודיע בס' תקפ"ט וגם שם לא ביאר. ולדעתי יש כמה פסוקים בתורה מורים על זה, בפרשת תבא [דברים כו טז] היום הזה ד' אלקיך מצוך וכו' **ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, הנה לב ונפש הוא כוונת המחשבה.**

מהו מקור הצורך בכוונה לפי ר' צבי מדינוב? חזור לשתי האפשרויות העקרוניות שהצגנו לעיל וחשוב היטב: באיזו מהדרכים הוא צעד?

המקור לצורך בכוונה לדבריו הוא הפסוק 'היום הזה ה' אלקיך מצוך ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, הנה לב ונפש הוא כוונת המחשבה'. פסוק זה תובע מהאדם לקיים את המצוות עם כל לבבו וכל נפשו. נראה מכך שהוא צעד בדרך הראשונה שהצגנו לעיל: הדרישה לכוונה היא תביעה מהאדם לעבודה מלאה, לקיים את המצוות עם הלב והנפש, ולא להסתפק בעבודה גשמית בלבד.

ג. נמשיך בדרך ונלמד את דברי ר' אשר וייס הכותב (מנחת אשר פסחים סימן פא, עמ' שעז): ומשום כך נראה דשורש המחלוקת אם מצות צריכות כונה או אין צריכות כונה בסברא הוא, ולמ"ד מצות צריכות כוונה סברא היא, דכאשר אין כונת המצוה אין כאן כל הפצא של עבודת ה', ואין בזה שם מצוה וכמתעסק הוא. וכשם שלא צריך ילפותא לדעת דדבר שאין מתכוין מותר לרבי שמעון ומסברא ידענו דמעשה שנעשה ללא כונה כנעשה ממילא הוא ואינו פועל האדם, כן ידענו מסברא דמצוה שנעשתה ללא כונת המצוה לא מצוה היא.

מדוע אין צורך לדעתו במקור לכך שמצוות צריכות כוונה? מהי משמעות הצורך בכוונה להבנתו?

אין צורך במקור משום שהדרישה לכוונה אינה תביעה נוספת מהאדם, אלא התבוננות על מעשה שנעשה שלא לשם מצוה וקביעה שהוא אינו נחשב כמעשה מצוה. דין מצ"כ דומה אפוא לדין 'אינו מתכוין' שנאמר באיסורים ועבירות, וכמוהו גם הוא שיפוט של מעשה ולא תביעה מהאדם. בהמשך דבריו מעלה ר' אשר וייס את שתי האפשרויות ודן בהן (שם עמ' שפג): ונראה בזה דהנה יש לחקור בגדר כונה במצוות, האם פירוש הדברים דכדי לצאת ידי חובתו צריך האדם לעשות שני דברים דהיינו עשיית המצוה והכונה, ועד שלא ימלא את שני הדברים הנדרשים ממנו דהיינו מעשה וכונה לא יצא י"ח, או דלמא כל חובתו בענין המצוות הוא רק לקיים את מצוות ה' בפועל אלא דאם לא יתכוון לצאת ידי חובה אין זה מצות ה' ומעשיו הם כמעשי רשות בעלמא ואין עליהם שם מצוה, וכל הכונה אינה גדר וענין בפני עצמו אלא תנאי במעשה המצוות דאם לא יכון למצוה לא עשה מצוה כלל.

ר' אשר מביא ראייה לטובת ההבנה השניה מהמשך סוגיית הגמ'. נשוב בעקבותיו לסוגיה ונמשיך לחלק נוסף בה (ר"ה כח):

אמר ליה אביי: אלא מעתה (שמצוות אינן צריכות כוונה) הישן בשמיני בסוכה (להנאתו ולא כדי לקיים מצוה) ילקה!

אביי מקשה על רבא: אם מצוות אינן צריכות כוונה מדוע הישן בשמיני בסוכה להנאתו אינו עובר על בל תוסיף? עולה מדבריו שאם מצוות היו צריכות כוונה היינו מבינים זאת: הוא אינו מתכוון לשם מצוה ואדם המוסיף במצוה ללא כוונה אינו עובר על בל תוסיף. מסיק מכך ר' אשר וייס:

ונראה ברור לענ"ד דכל גדר הכונה הוא רק כדי לחדש שם מצוה על המעשה ולא חלק נפרד בעבודת האדם, שהרי בר"ה כח' מבואר דלמ"ד מצוות צריכות כוונה אינו עובר בבל תוסיף אלא א"כ כיוון למצוה, ולמ"ד מצות אין צריכות כוונה עובר בב"ת אף ללא כוונה המצוה. ומבואר מזה דנחלקו אם יש על המעשה שם מצוה ללא כוונה, ולמ"ד מצוות צריכות כוונה אם לא כיוון אין זה מעשה מצוה ולפיכך אינו עובר בב"ת שאינו מוסיף על המצוה, דגם ההוספה צריכה להיות בגדר מעשה מצוה, אך למ"ד מצות אינן צריכות כוונה שפיר הוי מצוה. אך אם נימא דכל גדר הכונה אינו לקבוע על המעשה שם מצוה, אלא מצוה היא על האדם לא שייך זאת בב"ת שבעצם אין בו רצון ה' ויציאת ידי חובה כלל.

מהי ראייתו של ר' אשר?

אם הצורך בכונה היה תביעה מהאדם לקיים את המצוה עם שכלו ולבו ולא להסתפק במעשה גופני בלבד, לא היינו מבינים כיצד הוא משפיע גדרי על בל תוסיף - מדוע לפי עמדת מצ"כ אדם אינו עובר על בל תוסיף ללא כוונה? אז מה אם הוא לא קיים את הדרישה הנוספת לכוונה אלא רק את הדרישה הבסיסית למעשה, לכן הוא לא עובר על בל תוסיף כאשר הוסיף במצוה ללא כוונה? רק אם נבין את הצורך בכוונה כקביעה שמעשה שנעשה שלא לשם מצוה אינו 'מעשה מצוה' נבין את הקשר בין הדרישה לכוונה ובין איסור בל תוסיף: לפי עמדה זו כאשר אדם אינו מתכוון לשם מצוה פעולתו אינה מוגדרת כקיום מצוה, כמעשה מצוה, וממילא הוא אינו עובר על איסור בל תוסיף, שכן הוא לא הוסיף מעשה מצוה!

ד. כדי להבין טוב יותר את המתח בין שתי האפשרויות העקרוניות, מתח שעוד ילווה אותנו בהמשך, נפגש כבר כעת עם שאלה היכולה להיות מושפעת ממנו ונלמד את דברי החיי אדם (כלל סח, סעיף ט):

ונראה לי דזה דוקא בקורא קריאת שמע בדרך לימודו... או שהיה תוקע לשיר וכיוצא בו. אבל אם קורא קריאת שמע כדרך שאנו קורין כסדר התפלה וכן כשאוכל מצה או תקע ונטל לולב אף על פי שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אף על פי שאינו מכוין.

מה החיי אדם מחדש? מהי סברתו?

החיי אדם עוסק במציאות השכיחה כ"כ של אדם שקורא ק"ש תוך כדי התפילה או נוטל לולב ולא חושב לפני כן שהוא עושה זאת כדי לקיים מצוה. בכל זאת יוצאים בכך משום שדין מצ"כ נאמר רק כאשר מטרת העשייה אינה קיום מצוה, 'תוקע לשיר', תוקע כדי לנגן, אך לא במצבים שבהם ברור שמטרת העשייה היא קיום מצוה

גם אם אדם אינו חושב על כך בשעת העשייה.

חזור לשתי האפשרויות שהצגנו לעיל, מצ"כ כתביעה לעבודה מלאה מול מצ"כ
 כהתבוננות על מעשה שנעשה ללא כוונה וקביעה שהוא אינו נחשב כמעשה מצוה. לפי
 איזו אפשרות דברי החיי אדם מובנים יותר?

אם החיי אדם היה צועד בדרכו של ר' צבי מדינוב, ומבין את דין מצ"כ כתביעה מהאדם לעבודה מלאה, 'ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, הנה לב ונפש הוא כוונת המחשבה', היה קשה להבין את פסיקתו: הרי אותו אדם שהניח תפילין ולא חשב מאומה בשעת ההנחה לא עשה את המצוה בכל לבבו ובכל נפשו! בכל זאת הוא פסק שיצא מפני שמטרת פעולתו היא קיום מצוה, גם אם לא חשב על כך בצורה פעילה. יתכן שניתן ללמוד מכך שהחיי אדם צעד בדרכו של ר' אשר וייס: מצ"כ כקביעה שתקיעה לשיר, מעשה שנעשה שלא לשם מצוה, אינו מעשה מצוה. לכן אדם שמטרת פעולתו היא קיום מצוה, למשל אדם שקרא ק"ש בבוקר במהלך התפילה, יצא גם אם לא חשב דבר בשעת קיום המצוה: מאחר שמטרת הפעולה היא קיום מצוה מעשיו מוגדרים כמעשה מצוה.

ה. ניסינו ללמוד אפוא מדברי החיי אדם שהדרישה לכוונה אינה דרישה למחשבה שתלווה את העבודה הגופנית, עבודה בלב ובנפש, אלא דרישה לכך שמטרת העשייה תהיה קיום מצוה. והצענו שדרישה זו נובעת מהבנה שמעשה שמטרתו אינו עשיית מצוה אינו נחשב כמעשה מצוה. אולם, נפגש כעת עם שני מקורות שמערערים על הבנה זו של הדברים. נפתח בדברי **המשנ"ב** המביא את דברי החיי אדם וכותב עליהם (ס, ס"ק י):

וכל זה לענין בדיעבד אבל לכתחילה ודאי צריך ליזהר לכוין קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה וכן העתיקו כל האחרונים בספריהם עיין בח"א בכלל כ"א ובדה"ח הלכות ק"ש ובמעשה רב.

חשוב היטב: מדוע לכתחילה צריך לכוון בצורה פעילה לפני הנחת התפילין שאני עושה
 זאת כדי לצאת ידי חובה? מהו מקור הצורך בכך?

נראה שמקור הצורך לכך הוא דין כוונה במצוות התובע מהאדם לכתחילה לחשוב בצורה פעילה לפני קיום המצוה. עולה מדברי המשנ"ב שבאופן עקרוני הדרישה לכוונה היא כן תביעה לחשיבה שתלווה את האדם בשעת עשיית המצוה, 'ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך', ולא רק הסתפקות בכך שמטרת האדם תהיה קיום מצוה.

אם הדרישה לכוונה ביסודה היא תביעה לחשיבה מודעת בשעת קיום המצוה, מדוע ניתן להסתפק בדיעבד בכך שמטרת האדם תהיה קיום מצוה? נלמד את הסברו של ר' **דב לנדאו** במכתבו לר' אשר וייס (מנחת אשר פסחים סימן פא):

דיש כוונה מפורשת ויש כוונה סתומה וכוונה סתומה אינה העדר כוונה, אלא חסר בירורה במחשבתו, אבל גם בכהות המחשבה אית בה כוונה, ובחיי יום יום הרבה פעמים אדם עושה פעולות שונות שודאי עיקר חפצו ועשייתו משום תכליתו, אלא מתוך הרגל וכיוצא בזה אין התכלית עומדת לנגד עיניו כסדרה ובבירורה אלא חבויה בנבכי מחשבתו, וככל החיזיון הזה איכא למימר נמי במעשי המצוות ושאר חפצי שמים.

מהי תשובתו של ר' דב לנדאו? מדוע אדם שמניח תפילין בלי לחשוב מאומה בשעת ההנחה יצא ידי חובה? מדוע הוא נחשב כאדם שהתכוון?

גם במקרה זה יש 'כוונה סתומה', ש'חבויה בנבכי מחשבתו', ולכן יוצא בדיעבד. אולם, לכתחילה עליו להתכוון בצורה בהירה יותר, בצורה גלויה יותר, לעבוד בכל לבבו ובכל נפשו.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מהן שתי האפשרויות העקרוניות בהבנת הצורך בכוונה במצוות?
2. מהו מקור הצורך בכוונה לפי כל אפשרות? מהי הכוונה לפי כל אפשרות?
3. מדברי הגמ' בר"ה עולה שלעמדת מצוות צריכות כוונה אדם שמוסיף במצוה אינו עובר בבל תוסיף ללא כוונה לשם מצוה. מדוע וכיצד משפיע דין מצוות צריכות כוונה על גדרי בל תוסיף? כיצד מסביר זאת ר' אשר וייס, ומהי הראיה שהוא מביא מכך לטובת הבנתו בדין מצ"כ?
4. החיי אדם פוסק שאדם שמניח תפילין בבוקר ולא חושב מאומה בשעת ההנחה, אלא מהרהר בדברים אחרים, יצא ידי חובה. הסבר את דבריו לפי כל אחת מהאפשרויות. לפי איזו אפשרות קל יותר להבין את דברי החיי אדם?